

5 SYMBOL HADA A JEHO VÝZNAM V NÁBOŽENSKOM ŽIVOTE POHANSKÝCH NÁRODOV A IZRAELA

Zoololatria je charakteristická v pohanských náboženstvách, avšak do istej miery sa prejavila aj v náboženskom živote Izraelského národa ako o tom nachádzame svedectvá vo Svätom Písme. S božskou úctou k plazom – hadom sa stretávame v Egypte, ale aj v susediacom Kanaáne ešte pred príchodom Izraelského národa.

Dosvedčuje to Biblia, ale aj biblická archeológia, že išlo o kult pôvodného obyvateľstva Kanaánu¹. **V kultoch Blízkeho východu had prezentoval božstvo pozitívne, resp. negatívne²**, vo vzťahu s rastlinnou ríšou a plodnosťou. Tieto kulty mali okrajový vplyv aj na Izraelitov. Stačí pomyslieť na ich tri roľnícke sviatky (Nekvasených chlebov, sviatok Týždňov a Stánkov). Kulty plodnosti sú predmetom kritiky u proroka Ozeáša. Izrael nezostal nedotknutý týmto kultovým symbolom.

V Jeruzaleme si určitý čas (do 7.stor. pr. Chr.) uctievali medeného hada Nechuštana ako spomienku na Mojžišovho medeného hada³. Tým, že had v príbehu ohrozuje človeka, sa

¹ Pri vykopávkach izraelského mesta Gezer v r. 1964-1973 sa našiel artefakt bronzového hada, pochádzajúci z kultového prostredia starovekého Kanaánu. William Albright zakladateľ biblickej archeológie hovorí: „*Takto boli Kanaanejci so svojimi orgiastickými uctievaním prírody a so svojim uctievaním plodnosti v podobe hadích symbolov a zmyselnou nahotou a s primitívnou mytológiou nahradené Izraelom s pastorálnou jednoduchosťou, cnostným životom, vznešeným monoteizmom a prísnyimi etickými zákonmi*“. (WRIGHT, R.: *Evoluce Boha*. Praha 2011, s. 93).

² Sk 28, 1-6. Na Malte, keď apoštol Pavol striasol do ohňa vretenicu, ktorá sa mu obvinula okolo ruky, keď bral raždie a keďže nezomrel začali o ňom domorodci rozprávať, že je boh.

³ „**Odstránil výšiny, rozbil posvätné stĺpy, zot'al ášeru a rozdrvil medeného hada, ktorého zhotovil Mojžiš, lebo až dovtedy mu Izraelci kadievali a nazývali ho Nechuštanom**“ 2Kraľ 18, 4 - porovnaj. „**Potom sa pobrali od vrchu Hór cestou k Červenému moru, aby obišli Edómsku krajinu. Cestou ľud zmalomyselnel a hovoril proti Bohu a proti Mojžišovi: Prečo ste nás vyviedli z Egypta? Aby sme pomreli ma púšti? Ved' niet ani chleba ani vody a tento biedny pokrm sa nám oškľiví. I poslal Hospodin na tento ľud ohnivé hady, serafov a tie štípali ľud a mnoho ľudu z Izraela pomrelo. Vtedy prišiel ľud k Mojžišovi a hovoril: Zhrešili sme, lebo sme hovorili proti Hospodinu a proti tebe. Pomodli sa k Hospodinu, aby vzdialil od nás hady. A tak sa Mojžiš pomodlil za ľud. I riekol Hospodin Mojžišovi: Zhotov si serafa**

možno polemizuje s idololatriou Izraela a previnenie prvého človeka by sa tak vykresľovalo na pozadí historicko-náboženskej situácie Izraela, alebo tu môže ísť aj o **polemiku s orientálnou ofiolatriou (kult hadov), ktorá pokladala hada za pozitívne zviera.** Alexander Meň¹ poukazuje na pohanský kult hadov, ktorému podľahli Izraeliti, keď medeného hada pribili na drevo – kôl, pričom ho nazýva démonom chaosu. Je možné, že v čase Mojžiša počas putovania po púšti bol had pod vplyvom Egyptu² považovaný za

a vylož ho na stĺp a ak sa na neho pozrie ktokoľvek uštipnutý, ostane nažive. Mojžiš teda zhotovil medeného hada a vyložil ho na stĺp. Ak niekoho poštípil had, a pohliadol na medeného hada, ostal nažive“ (4Mjž 21, 4-9). „Ohnivý hady“ prekladá Vulgáta, hebrejský saraf, pod ktorým si Iz 30, 6 predstavuje okridleného hada, alebo draka. Meno Serafini (Iz 6, 2-6) pochádza z toho istého koreňa. (Pozri *Pentateuch. Päť kníh Mojžišových s komentármi Jeruzalemskej Biblie*. Trnava 2004, s. 215). Boh si zvolil ako znak záchrany obraz živočicha, ktorý bol príčinou ich nešťastia. Ozdravovacia sila a moc neplynula priamo z pohľadu na medeného hada. K tomu bol potrebný prejav viery a dôvery v Boha. Teda nie medený had, ale Pán uzdravoval. Medený had je predobrazom Isusa Christa. On oslobodil od smrti všetkých, čo sa s vierou obracajú k jeho krížu. Spasiteľ sám seba prirovnáva k medenému hadovi na púšti (Jn 3, 14). (*Sväté písmo Starého a Nového zákona*. Trnava 1996, s. 281). Bronzový Mojžišov seraf sa stal pravdepodobne „zástavou putujúceho ľudu.“ (*Výklady ke Starému zákonu I. Zákon*. Praha 1991, s. 461). Chizkijašova vďaka proti Asýrii pozostávala nielen odmietnutím platenia daní ale aj radikálnou očistou Jeruzalemského chrámu v ktorom sa nachádzal bronzový had, ktorý podľa všetkého označoval symbol života. Podobný bronzový had ešte z doby predizraelskej bol najdený pri vykopávkach v palestínskom Gezeru. (*Výklady II. Ke Starému Zákonu*. Praha 1996, s. 494). Pri zmene pomerov, alebo pod vplyvom prorockej kázne začína byť onen had považovaný za nebezpečné pokušenie k modlárskeму uctievaniu a preto musel byť zničený. V mene Nechuštán je obsiahnutá slovná hračka: Za prvé degradácia (je to iba bronz, nie zlato) – hebr. nechošet a za druhé výraz na označenie hada, alebo hádačstva hebrejsky n-ch-š, teda toho čoho sa ma Izrael vyvarovať (3Mjž 19, 31; 20, 6).

¹ МЕНЬ, А.: *Исагогика – Ветхий Завет*. Москва 2000, s. 129.

² Vojtech Zamarovský veľmi podrobne hovorí o hadovi v Egypte nasledovne: „Had - posvätné zviera pod rozličnými menami a zosobňujúce rozličných bohov; symbol zdravia a života. Had mal v egyptských kultoch a mýtoch významnú úlohu, v ktorej sa odrážal rozporný vzťah, čo mali k nemu ľudia: strach z jeho poštípania, obdiv k jeho rýchlosti a svižnosti, odpor k jeho slizkému telu, údiv nad jeho schopnosťou vyzliecť sa z kože, a tým sa podľa všeobecného presvedčenia omladiť. Strach ich priviedol k tomu, aby sa mu kláňali a uctievaním si ho naklonili, ale aj k tomu, aby ho, ak mohli, bez milosti zabili. Nebezpečenstvo, ktorým ich ohrozoval, sa snažili odvrátiť zarieknutím a amuletmí, alebo obrátiť proti inému nebezpečenstvu. V praktickom živote Egypťania medzi jednotlivými druhmi hadov, pochopiteľne rozlišovali. V náboženskej sfére existoval však pre nich s výnimkou kobry len had vo všeobecnom zmysle. Tohto hada povýšili časom na rozličné individualizované božské osobnosti obojeho pohlavia alebo aj bez pohlavia.“

symbolom tajomnej, dobrej sily. Izraeliti pod vplyvom egyptských božstiev – sôch potrebovali „viditeľného Izraelského Boha“, ktorý by ich viedol. Zákaz zobrazovať Boha a vyrábať modly dostali striktné až na Sinaji v Dekalógu. Strohý zákaz zobrazovania Boha nachádzame ako v židovskom, tak aj v mohamedánskom náboženstve.

Ríšou hada bola zem. Podľa predstáv Egyptčanov v nej nielen žil a vládol, ale sa z nej aj sám zrodil. Považovali ho teda za chtónické („zo zeme vzišlé“) božstvo a jeho podobu dávali rozličným prabohom. V tomto chápaní a v tejto podobe uctievali napríklad pod menom Kematef i boha Amona. Zároveň ho považovali za božstvo plodivej sily zeme, a jeho podobu dali preto bohyni úrodnosti a úrody Renenute. Ako boh, ktorý si dal sám život a zúrodnovaním zeme u umožňoval aj život ľudí, stal sa Pánom života. Pod týmto titulom, ktorého oprávnenosť posilňovala predstava, že sa vie omladiť, ho uctievali aj ako boha zdravia a dlhého života. Podľa ich viery bol had bohom nielen na tomto, ale i na onom svete, kde chránil večný život zomrelých a dbal o ich potreby. Ako bohyňa Kebhut zaobstarával napríklad mŕtvym potrebnú čerstvú vodu a ako bohyňa Merseger bol ochrancom vesetského (thébskeho) pohrebiska. Človeka na onom svete, pravda, aj ohrozoval. Neúprosne strážil podsvetné brány, a toho, kto sa k nim neoprávnené dostal, popľuval jedovatým ohňom. Kladnú i zápornú úlohu mal aj vo svete bohov. Ako nebeský had Apop bol nepriateľom boha slnka Rea a usiloval sa prevrhnuť loď, na ktorej sa Re plavil každý deň po oblohe. Ako podsvetný had Mehen naopak chránil Rea, keď sa vracal pod zemou zo západu na východ, a na poslednom úseku cesty mu dokonca loď ťahal. Vždy a za všetkých okolností bol však had ochrancom egyptského kráľa. Táto funkcia pripadla jedovatej kobre zvanej Vedžo alebo Uto, ktorá stelesňovala bohyňu rovnakého mena.

Hady uctievali Egyptčania všemožnými spôsobmi: modlitbami, obetami, chovom reprezentantov jednotlivých druhov v chrámoch i v domácnostiach. Ako posvätné zvieratá ich aj mumifikovali. V niektorých chrámoch, napríklad v Dendere (Tentore), sa našli miestnosti, kde sa chovali posvätné hady, a zachovali sa aj zoznamy ich mien. Na rozličných pohrebiskách sa našli dokonca mumifikované hadie telá, pochované v dlhých úzkych rakvách. V domácnostiach chovali hady v osobitných skrinkách alebo bazénoch. Podľa správ boli medzi nimi občas jedovaté exempláre, ktoré spôsobili svojim ctiteľom smrť.

V prírode sa ľudia chránili proti hadom predovšetkým opatrnosťou a útekom, v krajnom prípade palicou alebo nožom. Za najúčinnější prostriedok považovali však Egyptčania zariekanie, aby sa had vôbec neobjavil, alebo aby ušiel. Najstaršiu takúto formulu poznáme už z *Textov z pyramíd*. Z lekárskeho papyrusu vieme aj o liekoch proti hadiemu poštípaniu. Pôsobili však len pri správnom privolaní všelijakých ochranných bohov a démonov, a tak sa moderní lekári neodvážili ich účinnosť overiť. Bohatú výzbroj zaobstarali kňazi zomrelým do boja proti podsvetným hadom, ktoré boli dakedy aj štyridsať metrov dlhé, mali ruky a nohy, obrovské krídla atď. *Kniha mŕtvych* uvádza sedem zariekadiel na ich zneškodnenie a okrem toho návod, ako sa môže mŕtvy sám premeniť na hada.

Hada ako symbol života a zdravia prevzali v 7.-6. storočí pred Chr. od Egyptčanov Gréci, ktorí si ich lekárov veľmi vážili. Z palice gréckeho boha lekárstva Asklépia a z misky gréckej bohyně zdravia Hygiey ho potom prevzali prostredníctvom Rimanov ostatné európske a neskôr aj iné národy. Dnes sa s týmto symbolom, pochádzajúcim zo staroegyptských predstáv, môžeme stretnúť vari na všetkých kontinentoch.“

ZAMAROVSKÝ, V.: Bohovia a králi starého Egypta, Bratislava 1986, s. 115-116.

Egyptský faraón na svojej korune mal znázornené dve kobry, ktoré symbolizovali Horný a Dolný Egypt. Had totiž v súvislosti s Egyptom vytvára istú symboliku, keďže reprezentoval kobru – bohyňu Wadžet, uctievanú v Dolnom Egypte, t.j. v oblasti nilskej delty. Jej vyobrazenie známe ako Ureus nosili faraóni na čele, ako symbol božskej ochrany svojej suverenity.¹ J. Heller² poukazuje na bohyňu v podobe hada – Vezet-Važit – v gréčtine Uto, ktorá sídlila v meste Buto v dolnoegyptskom kraji na hraniciach s Lýbiou.

U Arabov sa už had považoval za démonickú silu zla³. Had bol symbolom rôznych božstiev (vegetatívnych, plodnosti...), alebo symbolom démonov, ktorí môžu škodiť. V Egypte, čo sa týka božstiev, mal pomenovanie Apofis a v Mezopotámii Ilu – Siru. Znázorňovaný bol pri vstupoch do paláca, na svätyniach, aby zabil nepriateľov tu prichádzajúcich. Démoni mali rôzne zvieracie podoby, najčastejšie však škodili ľuďom v podobe hada⁴.

Na starovekom Východe bol had symbolom života⁵, múdrosti a chaosu (Joines 1975, 1-11). Epos Gilgameš opisuje rovnomenného hrdinu, ktorý na základe rady našiel na dne mora rastlinu, čo mu mala odvrátiť smrť a zabezpečiť večný život. Na ceste domov do Uruku sa chcel osviežiť. Zatiaľ čo sa šiel k jazeru napiť, had mu ju prehltol, čím definitívne stratil nesmrteľnosť. Rajský príbeh je obsahom iný, hoci aj v ňom vystupuje had, človek, rastlina a prísľub života. Človek však stratí plnosť života otvorenou neposlušnosťou, zatiaľ čo v epose je strata záležitosťou nepriaznivých okolností. V ugaritskej mytológii bol známy zasa morský had Leviatan, ktorého spomína relatívne neskorší text⁶ ako stvorenie zničené Bohom.

¹ *Exodus. Komentáre k Starému zákonu 3.zväzok*. Trnava 2013, s. 119.

² HELLER, J.: *Starověká náboženství*. Verbum 2010, s. 66.

³ PETER, M.: *Wyklad Pisma Swietego Starego Testamentu*. Poznań 1959, s. 76.

⁴ LACH, S.: *Księga Rodzaju, T. 1.-11*. Poznań 1962, s. 214.

⁵ 4Mjž 21, 4-9.

⁶ Iz 27, 1 „**V ten deň Hospodinov potresce svojim tvrdým, veľkým a mocným mečom Levjátána, prchajúceho hada, Levjátána, pokrúteného hada, a zabije draka, ktorý je v mori**“ (porov. Jób 26, 13)“ **Jeho dychom sa rozjasnilo nebo, Jeho ruka prebodla prchajúceho hada.**“

Tým sa nepriamo aj pre náš príbeh potvrdzuje evidencia biblickej asociácie, predstavujúcej hada ako Božieho nepriateľa.

Biblické texty od neskorších židovských a kresťanských autorov videli v hadovi diabla. Je to konkrétne v Knihe múdrosti 2,24 a v novozákonnej Knihe zjavenia 12, 9 a následne aj v spisoch cirkevných otcov. V skorších častiach SZ však chýbajú zmienky o diablovej osobe, a preto moderní autori pochybovali o tomto pohľade zo strany autora rajského príbehu. C. Westermann pokladá za ťažko pravdepodobné, že by text spomínal hada ako Božie stvorenie, ak by prezentoval výhradného nepriateľa opravdivej viery. Keby sa pripustilo, že svätopisec opisuje už diabla, tak by jeho predstava diabla súvisela len okrajovo s tradíciou prvotných textov, kde vidíme satana na Božom nebeskom dvore¹ ako Božieho anjela, ktorý škodí človeku pod Božím dohľadom. Predstava zlého ducha ako osobnej bytosti, ktorá stavia človeka proti Bohu² príde v biblickom zjavení na rad v Izraeli až po babylonskom exile. Zlý duch bude dokonca pomenovaný ako Azazel³. K pochopeniu neskoršieho pohľadu na hada, zachyteného v citovaných textoch, dopomohlo vysvetlenie plnšieho zmyslu textu, tzv. *sensus plenior*⁴. Možno taktiež hovoriť o typológii nášho textu pre neskorší opis diabla v daných textoch⁵.

Legitímnosť týchto postupov umožňujú viaceré charakteristiky hada v príbehu: otázka hada odráža poznanie Božieho zákazu pre človeka; vie, čo Boh človeku zakázal a hovorí s ním o tom. Ak chápeme teológiu ako hovorenie o Bohu, tak had v raji predniesol prvú

¹ Jób 1,6-12; Zach 3, 1-2.

² 1Krn 21, 1.

³ 3Mjž 16,8-10 alebo Asmodej v Tob 3, 17; 8, 3.

⁴ *Sensus plenior* je Bohom chcený hlbší zmysel textu, ktorý ľudský autor ešte nevyjadril. Ide tu o význam textu, ktorý neskorší biblický autor objasní, keď ho používa v novom kontexte. Tento zmysel sa uvádza ako legitímny popri prvom literárnom zmysle textu a niekedy odhalenom duchovnom zmysle textu (Porov. Pápežská biblická komisia 1995, 88; Heriban 1992, 915).

⁵ Typológia je forma biblickej interpretácie, ktorá sa zaoberá zhodami medzi tradíciami, týkajúcimi sa Bohom ustanovených udalostí, osôb a ustanovizní v rámci dejín spásy, a zdôrazňuje medzi udalosťami lineárne časové vzťahy (porov. Heriban 1002, 1044).

teologickú reč. Paradoxne, je to negatívna reč, zameraná proti Bohu i človeku. Dvojité meno PÁNA Boha sa v nej redukuje na všeobecnejšie meno Boh, čím sa v typickom označení Boha v 1Mjž kap. 2-3 nateraz potláča aspekt Božieho vzťahu k ľuďom, zachyteného práve v mene PÁN. Toto zúžené ponímanie Boha si osvojí vzápätí aj žena, ktorá to však po páde napraví, keď v radostnom výroku 4, 1 spomenie Boha menom PÁN. Zámerom hada v raji bola diskreditácia Boha v očiach ženy. Uvedené črty hada poskytli dostatočný základ pre nový pohľad na hada pod vplyvom neskoršieho Božieho zjavenia. Autor príbehu ešte nemal neskoršiu predstavu o diablove, čo však neznamená, že jeho obraz hada na diabla neukazoval. Naopak, práve otvorenosť textu pre neskorší význam to umožňovala. Pre poznanie plnšieho zmyslu textu zostáva smerodajný obraz hada ako Božieho stvorenia, navádzajúceho človeka na prestúpenie príkazu. Dosahuje sa to klamstvom, čím sa had stal výstižným predobrazom diabla, ktorého neskôr Isus v Jánovom evanjeliu označí za luhára a otca lži¹.

Vyobrazenie hada ako ľstivého nepriateľa Boha a človeka súvisí i s jeho prirodzeným spôsobom bytia. Had bežne vzbudzuje v ľuďoch odpor a odstup. Na človeka pôsobí nepríjemne jeho syčanie, šikovné plazenie, obratný útok a hltanie koristi s priemerom väčším ako on sám. Človek niekedy len ťažko spozoruje hada vo voľnej prírode, čím predstavuje pre neho neočakávané nebezpečenstvo. Všetko toto mohlo aspoň okrajovo súvisieť aj so zaradením hada v katalógu zvierat, kde sa had nepriamo spomína ako ohavné nečisté² zviera. Jeho plazenie a rýchly pohyb ho odsúva veľmi ďaleko od čistých zvierat, z ktorých sa môže obetovať aj Bohu. Vo svete **starozákonného symbolizmu je teda had jeden z jasných kandidátov na symbol proti Bohu, aj napriek tomu, že je Božím stvorením.** Izraelita, ktorý pozná základné vlastnosti a symboliku zvierat, v hadovi nachádza vhodný symbol nepriateľstva voči Bohu a človeku.

¹ Jn 8, 44 porov. 1Jn 3, 8.

² 3Mjž 11, 41-42 a 5Mjž 14, 19.

Rabínsky komentár k rajskej problematike: Komentátori zhodne uvádzajú, že išlo doslova o hada, ale rozchádzajú sa v názoroch na to, čo zastupoval – náklonnosť ku zlu, satana či anjela smrti. Podľa midraša bol had spočiatku vzpriamený a vedel komunikovať.¹ Tento názor prezentujú aj A. Meň²Miltiadi³ a sv. Bazil Veľký. Na odtlačku babylonského valčeka, ktorý sa používal ako pečiatka je zobrazenie „pádu Adama a Evy“. Z ľavej strany ženy je vzpriamený had, ktorý ukradol strom života. Ide pravdepodobne o výjav z Gilgamešovho eposu, kde vystupujú dve osoby Utnapištim (akkadský Noe) a jeho žena⁴. V tejto sumerskej legende treba pravdepodobne hľadať vysvetlenie, prečo od čias Abraháma Hebreji po mnohé stáročia zobrazovali Jahveho v podobe hada. Až kňazi v obrazoboreckom zápale ničili tieto symboly, odsudzujúc ich ako prejavy modloslužobníctva⁵.

V knihe Exodus sa spomína had na dvoch miestach a to v súvislosti s povolaním Mojžiša, aby vyviedol Izraelský národ⁶, a následne, keď Áron hádže palicu pred faraónom, ktorá sa premieňa na hada a požiera všetkých hadov, ktoré s pomocou mágie vyčarovali egyptskí čarodejníci⁷. Rabínsky komentár: „Premenou palice na hada Boh naznačuje Mojžišovi, že ohováral Izrael, keď povedal: A čo ak mi neuveria? (2Mjž 4, 1), lebo postupoval ako had (porov. Raši in Herczeg 2003, 30-31) v rajskej záhrade, keď hovoril zle o Bohu (porov. Herczeg 2003, 30-31).

¹ Genezis. Trnava 2008, s. 145-147.

² МЕНЬ, А.: Как читать Библию I. Калининград 2002, s. 71.

³ ΜΙΛΤΙΑΔΙ, Κ.: Ρωμακρίων Κρατεον, Διμυργιακουκοσμου – Γεν. Θεσσαλονικι 1990, s. 127-128.

⁴ *Biblický slovník*. Red. A. Novotný. Praha 1956, s. 193.

⁵ KOSIDOWSKI, Z.: Čo rozprávali proroci. Bratislava 1985, s. 20.

⁶ 2Mjž 4, 3-4. Patristický komentár: „Pre blaž. Augustína palica znamená kráľovstvo a had symbolizuje smrteľnosť. Ved' smrť sa dostala k človeku práve prostredníctvom hada. Pán vzal na seba túto smrť. Palica padnutá na zem sa premenila na hada, lebo Božie kráľovstvo, ktorým je Isus Christos prišlo na svet. Obliekol sa do smrteľnosti, ktorú pribil na kríž. (Augustín, Sermones 6, 7: CCL 41, 65). Palica podľa Cézaria predobrazovala tajomstvo kríža. Ako bol Egypt cez palicu postihnutý desiatimi ranami, tak aj svet bol silou palice, tak aj diabol a jeho anjeli sú oslabení a potlačení tajomstvom kríža a už nemôžu zabrániť kresťanskému ľudu, aby slúžil Bohu. /Cézarius Arleský, Sermones 95, 5:CCL 103. 391)

⁷ 2Mjž 7, 8-13.

Chytenie hada za chvost bolo príliš riskantné, no v danej situácii slúžili na prejavenie Mojžišovej dôvery v Boha, ktorá podľa 2Mjž 4, 5 mala posilniť aj ostatných Izraelitov. Tento akt však bude mať ešte ďalší rozmer, a to ukázať egyptským mágom, že majú dočinenia s niekým, kto je schopný robiť „magické úkony“¹, ktoré poznajú zo svojich starých rozprávání. Jeden zo staroegyptských príbehov na papyre Westcar (18.-16.stor.pr. Chr.) opisuje, ako egyptský vysoký úradník na dvore kráľa Nebku vytvoril voskového krokodíla a zaklínadlom ho oživil, aby chytil milenca svojej ženy. Keď ho potom mág znova uchopil, krokodíl sa opäť zmenil na vosk. Pán teda chcel, aby Mojžiš predviedol znamenie ako symbol sily, ktorému Egypťania budú rozumieť.²

¹ V podstate však išlo o zázrak a nie o mágiu. (Pozn. a.).

² Exodus. Trnava 2013, s.119.